

Nevai Şahsında Sovyet Bakış Açısının Yaş Türkistan Dergisi'nde Eleştirisi Fatma Açıık¹

Özet: Ortak kültürel mirasımız olan Ali Şir Nevai, Ahmet Yesevi gibi isimler tüm Türk dünyası yazar ve şairlerini etkilemiştir. Özbekler Çağatay edebiyatı mirası üzerine 1910 yılından itibaren yeni bir edebiyat oluşturmuşlardır. Mahmud Hoca Behbudı, Münevver Kari, Abdulla Avlani, Abdurauf Fitrat, Abdülhakim Süleymanoğlu Çolpan gibi yazar ve şairler Osmanlı, Azerbaycan ve Tatar sahasından etkilenmelerle oluşturdukları yeni edebiyatın temelinde Çağatay dönemi eserleri ve şairleri de önemli bir rol oynamıştır.

Türkistan dış basınında gerek ömrü gerekse içeriği itibariyle önemli bir yere sahip olan “Yaş Türkistan” dergisinde, Tahir Çağatay ve Abdulvahap Oktay ’ın özellikle adı geçen döneme ait şahsiyetlerin Sovyetler Birliği içerisinde ele alınış tarzıyla ilgili gösterdikleri hassasiyet ve haklı itirazlarının yer aldığı bir dizi makaleleriyle karşılaşmaktayız. Bu makalelerde ortak noktayı millî benlik ve kültürel varlıkları koruma düşüncesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaş Türkistan, Ali Şir Nevai, Sosyalist Bakış Açısı

Standpoint of Yaş Turkistan concerning with Ali Şir Nevai's view of Soviet period

Abstract: Ali Şir Nevai and Ahmet Yesevi were influenced from all Turkish authors and poets of Turkish world. Uzbeks were established a new literature styles on Cagatay literature from 1910. The eser and poets of Cagatay periods plays in generation of the new literature, which established by the Poets and authors for example Mahmud Hoca Behbudı, Münevver Kari, Abdulla Avlani, Abdurauf Fitrat, Abdülhakim Süleymanoğlu Çolpan who are affected Otoman, Tatar and Azerbaycan's literature.

The journal of Yas Turkistan had great importance due to either their existence time or content. Tahir Çağatay and Abdulvahap Oktay published disapproval articles on handling the authors mentioned above during Soviet times in this journal. In this article, we will focus on that the common sense are consist of natural identity and protection of cultural

Key words: Yaş Türkistan, Ali Şir Nevai, standpoint of Socialist

GİRİŞ:

Siyasal söylemde ulusların filizlenmesi ve bazı açılardan kaynaşması² olarak ifade edilen ilkeler üzerine kurulu Sovyet milliyetler politikası sonucu Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve resmen SSCB'ye katılımı 1929'da gerçekleşmiştir. Bölünmeye tepki olarak yerel halkın gösterdiği direniş, Stalin döneminde değişik politikalar ile kırılmıştır.

Sovyetlerin milliyetler politikasının başlangıçtaki idealist söylemini yitirerek yavaş yavaş yerini Rus milliyetçiliğine bıraktığı otuzlu yıllarda, özellikle 1936 yılından sonra Ruslarla Özbek halkının konumu karşılaştırılmaz olmuştur. 1936- 1938 yılı milliyetler sorunun en acımasız şekilde baskı ve ortadan kaldırma yolu ile çözüldüğü yıllar olmuştur. Stalin, kolektivizasyon ve Sovyetleşmeye karşı gelişen direniş hareketlerine aydın, din adamı ve toplumun önde gelen kişilerinin kıyımı ile cevap vermiştir. 1936 -38 yıllarındaki temizlik hareketinin ardından, savaş sırasında ve sonrasında binlerce kişi düşmanla işbirliği yaptığı gerekçesiyle ortadan kaldırılmıştır. Fiziksel kıyımı kültürel kıyım izlemiştir. Bir yandan bir kültür abidesi kabul edilen Dede Korkut, Alpamış Destanı'nı gibi eserler milliyetçilik aşıladığı gerekçesiyle yasaklanırken³, diğer yandan, ilk dönemdeki tedbirli davranış elden bırakılarak, Rus kahramanlığı, kültürü ve edebiyatı açıkça yüceltmeye başlanmıştır.

1950'lerin sonlarına doğru, yerel ve ulusal hareketlerin artması nedeniyle, parti politikası önemli ölçüde değişmiş; çok sayıda yerel seçkin, milliyetçi politikalar güttüğü ve kadrolaşmaya yöneldiği gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Kruşçev döneminin sonlarında başlayan yeniden merkezileşme Brejnev döneminde devam etmiştir. Öte yandan eğitim, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda Özbeklerin konumlarında göreceli bir iyileşme görülmüştür.

Rusların dil politikası, milliyetler politikasının en özgün boyutudur. Dil Bolşevik politikanın hem konusu hem de aracı olmuştur. Milliyetlerin dillerinin ve kültürlerin geliştirilmesiyle, Rusçanın ortak dil olarak kullanımının yaygınlaşması amaçları kimi zaman çelişmiş ve farklı dönemlerde biri diğerine

¹* *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39. Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı.

² Filizlenme bütün grupların modernleşme ve çağdaşlaşmaya eşit katkılarda bulunarak, bunlardan eşit paylar alması; kaynaşma ise sosyalist söylemde ekonomik gelişme ve hayat standardı bakımından eşitlenme olarak açıklanmıştır.

³ Fedakâr, Selami. “Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi”, *Milli Folklor*, 2004, sayı 62, sayfa 67-79.

ağır basarak Sovyet dil politikasına rengini vermiştir. Komünist rejim devrimin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardaki amaçları doğrultusunda, dillerin statülerine olduğu gibi alfabe, söz dağarcığı gibi içsel yapılarına da müdahale etmiştir. Müdahale süreci başlamadan önce ceditçiler adını alan bir grup Özbek şair, yazar ve aydın yirminci yüzyılın başlarında eğitim ve sosyal hayatta yenileşme, modernleşme yolunda ciddi atılımlar gerçekleştirmişlerdi., Özellikle edebiyat alanında klasik şiir anlayışının ötesinde, toplum sorunların içerik olarak eserlerinde yer veren sanatçılar ortaya çıkmış, roman, batılı anlamda hikaye, gazete yazıları kaleme alınmaya başlanmıştı. Batı etkisinin yanında Çağatay edebi geleneğinin devam ettirildiği ve o döneme ait şahsiyetlere sahip çıkılmaya çalışıldığı görülür.

Yeni Özbek edebiyatının kurucularından biri olan Abdurauf Fıtrat işte bu düşüncelerle Ali Şir Nevai ve dönemine dikkat çekmek istemiştir. 1918'in sonları 1919 yılının başlarında Taşkent'te hükümetin izniyle kurduğu topluluğa da "Çağatay Gurunğı" (Çağatay Topluluğu) adını vermiştir. Topluluk; halka kendi değerlerini, tarihini anlatma ve uyandırma amacıyla yola çıkmıştır. Uyanış; vatani ve kimliğini bilme; tarihi ve medeniyetiyle gurur duymak için araştırma yapmak, öğrenilenleri halkla paylaşmakla mümkündür. Bu amaçlar doğrultusunda Fıtrat ve arkadaşları bir dizi çalışma gerçekleştirmiştir. 1921 yılında Çağatay Topluluğu'nun çalışmalarına hükümet son vermiştir. Milli gaye taşıyan eserler verdikleri gerekçesiyle Fıtrat ve topluluğun diğer üyeleri şiddetle cezalandırılmıştır. Daha sonra Sovyet politikası gereği Özbek halkına, Çağatay Topluluğu'nun geçmişi ve tarihi şahsiyetleri ilahlaştırma düşüncesiyle hareket ettiği fikri dikte edilmiştir.

1926 yılında partinin güdümünde Özbek Proleter Yazarlar Birliği kurulmuştur. Komünist Partisi, 1926 yılından itibaren edebiyatı yedeğine alarak özellikle Sovyet ideolojisine uygun eserlerin yazılıp yayımlanmasına izin verdi. Bu şartlar altında dahi millî eserler vermeye devam eden Abdullah Kadiri, Abdulhakim Süleymanoğlu Çolpan, Batu, Elbek gibi onlarca şair ve yazar Türkistan'da hâkimiyetini sağlamaştıran Rus sömürgecilik ideolojisine kurban edilerek öldürüldüler.

Yirminci yıllarda "proletar" edebiyatı oluşturma yolunda atılan adımlar, ardından 23 Nisan 1932 tarihinde alınan kararla edebiyatta çok seslilik yavaş yavaş yerini tek sesliliğe bırakmaya başlamıştır. 1934 yılında Moskova'da toplanan Şura Yazarlarının I. Kurultayı sosyalist edebiyatı yaratma şekline dönüşmüştür. Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda diğer cumhuriyet edebiyatlarında olduğu gibi Özbek edebiyatında da yeni bir dönem başlamıştır. Sosyalist realizm esasına dayanan bu edebiyatın iki farklı yönde geliştiği görülmektedir. İlki yirminci yıllarda ortaya çıkan çeşitli edebî akımlardır ki, bunlar otuzlu yıllarda varlığını devam ettirmiştir. Edebiyattaki ikinci kısa dönem savaş yıllarını kapsar. Gerçi bu dönemde yukarıda belirtilen yöneliş devam etse de, savaş edebiyatı tüm eserlere mührünü vurmuştur. Yalnızca konu ve gaye değil, kahramanlar da değişmiştir. Bu bir taraftan, Özbek edebiyatını çağdaş konulara yaklaştırması, yaşanan anın problemleri ile ilgilenme imkânı verirken; diğer taraftan, seferberlik edebiyatı ile bedii yönden ilerlemeye zemin hazırlamıştır.

Aslında 1917 -1926 yılları yeni Özbek Sovyet edebiyatının ilk dönemini yani "Başlangıç Yıllarını" oluşturmaktadır. Bir yandan milli çizgide eserler verilirken diğer yandan sosyalist gayeleri dile getiren şiir, hikâye ve tiyatro eserleri yazılmıştır. 1926'dan sonra Özbekistan'ın Rusya ile birleşmesi, halkın hayatında olduğu kadar edebiyatında da derin izler bırakmıştır. Özellikle edebiyatta ele alınan konular ve bu konuların ele alınış tarzında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Tenkidi realizm denilen metot sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Partiye bağlılık, halkçılık, realizm, mücadelede vatanperverlik, yenilmezlik ve iyilik sahibi olma gibi ölçütler parti tarafından yazar ve şairlerden talep edilmiş; bunlar da ortaya konan edebî eserlerin niteliğini ve niceliğini belirlemiştir.

Türkistan'da kalan ve eserler vermeye gayret eden sanatçıların yanında, Ekim İhtilali'nden sonra Türkistan'dan ayrılmak zorunda kalan birçok aydın ve sanatçı mevcuttur. Harice çıkanlar başta Türkiye olmak üzere Avrupa, Arap ülkeleri ve Amerika'ya gitmişler ve bu ülkelerde Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir. Mücadele için seçilen yollardan biri ve en önemlisi olarak gazete ve dergi çıkarmayı görmüşlerdir. Türkistan'daki otuzlu yıllarla birlikte Sovyetleşen edebiyat ve basına karşın, hariçte millî duygularla yayınlanan gazete ve dergilerden biri bu makalede ele alacağımız konuya kaynaklık teşkil eden "Yaş Türkistan" dergisidir. Bu dergi 1929 -1939 yılları arasında Paris'te Mustafa Çokayoğlu'nun editörlüğünde 117 sayı çıkmıştır.

“Yaş Türkistan” dergisinin amacı yayın kurulunun; “... *Biz Türkistan istiklâlcileri elimizin erki ve yurdumuz Türkistan’ın kurtuluşu için mücadele edeceğiz... Türkistanlılara bundan başka yol yok, olamaz, olmasın...*”⁴ cümlesi ile ifadesini bulmuştur. Derginin amaçları şu başlıklar altında değerlendirilebilir; 1) Türkistan’ın millî istiklal taleplerini dünyaya duyurmak 2) Dünyanın değişik coğrafi bölgelerine dağılmış bulunan Türkistan muhacirleri arasındaki bağlantıyı temin etmek 3) Rus emperyalizmi altındaki Türkistan Türklüğünü, millî birlik ve beraberliğe teşvik etmek 4) Türkistan Türklüğünün millî benliklerini ve kültürel varlıklarını korumaları için gerekli olan fikrî ve manevî yığınağı yapmak 5) Türkistanlılara sorumluluklarını hatırlatmak ve millî davayı telkin etmektir.

Toplam 4017 sayfadan oluşan dergide fikrî, siyasî, edebî yazılara yer verilmiştir. Dil, basın, coğrafya, tenkit, kitap tanıtımı, eğitim konularında da yazılar yayımlanmıştır. Genellikle Mustafa Çokayoğlu, Abdulvahap Oktay ve Tahir Çağatay’ın kaleminden çıkan yazılar Türkistan’ın siyasî, medenî, edebî yaşamına aittir. Bu makaleler öncelikle o devirde yaşanan ve uygulanan politikaları anlamak, sonrasında ise şu an sahip olunan bağımsızlığın değerini bilmek açısından çok önemlidir.

Sovyet siyasetine uygun bir şekilde milliyetçi aydın ve sanatçıların karalandığı bir dönemde, Yaş Türkistan dergisi onları şerefle anmıştır. Türkistanlı şair ve yazarlar hakkındaki makalelerde; onların içinde buldukları durum anlaşılmaya çalışılmış, fakat bazı değerlendirmelerde yanılıya düşülmüştür. Bu makaleler içerisinde özellikle Ali Şir Nevai’yi konu alan bir dizi yazı dikkat çekmektedir. Bu makalenin konusunu da bu yazılar oluşturmaktadır.

Dergide yer alan başta Ali Şir Nevai olmak üzere genel olarak Türkistanlı ediplerin içinde bulunduğu durumu göstermeye yönelik makaleler şunlardır:

1. Tahir; “Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai” Temmuz-Ağustos 1938, 104 -105. sayılar, sayfa 5 -23.
2. Tahir; “Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai” Eylül 1938, 106. sayı, sayfa 5 -23.
3. “Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai” Ekim 1938, 107. sayı, sayfa 7 -15.
4. “Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai” Eylül 1938, 106. sayı, sayfa 17 -27.
5. Abdulvahap; “Ali Şir Nevai ve Sovyet Hükümeti” Mart 1939, 112. sayı, sayfa 20 -34.
6. Abdulvahap; “Ali Şir Nevai ve Sovyet Hükümeti II” Nisan 1939, 113. sayı sayfa 10 -20.
7. Abdulvahap; “Ali Şir Nevai ve Sovyet Hükümeti III” Mayıs 1939, 114. sayı, sayfa 11-19.

Tahir Çağatay tarafından kaleme alınan makalelerde; “Klasik Türk Edebiyatı”ndan özellikle Ahmet Yesevi, Ali Şir Nevai ve Mirza Babür’ün hayatı ile edebî şahsiyetleri ele alınırken, meselenin ilmî yönünden çok millî mefkûre yönleri göz önünde bulundurulmuştur. Tahir Çağatay’ın “Türkistan Türk Mefkûresi ve Ali Şir Nevai”⁵ adlı makalesinde, Türk dili ve edebiyatının zenginliği ve tarihiliği özellikle vurgulanmaktadır. Yazar makalesinde; Arap ve Fars dilinin Türkçeye etkisine, Kaşgarlı Mahmut’tan başlayarak, Ali Şir Nevai’ye kadar uzanan ve Türkçenin saflığı ve devamı için gösterilen çabalara yer vermektedir. Tahir Çağatay; Nevai’nin sarayda vezirlik görevini yaparken aynı zamanda “Çar Divan”, “Hamse”, “Lisan’ü-t Tayr”, “Münşaat-ı Türk”, Muhakemet’ü- l Lugateyn” gibi eserleri; milletin ilmini arttırmak, medeniyet seviyesini yükseltmek ve dili korumak için kaleme aldığı vurgulamaktadır⁶.

⁴ Yaş Türkistan. 1929, Sayı1. Sayfa 1.

⁵ Yaş Türkistan. 1938, Sayı 104 -105. Sayfa 2 -22.

⁶ Millî dilin bozulması ya da unutulması durumunda millî duygu ve millî ruhun öleceğini düşünen Yaş Türkistan yazarları, Türkistan’daki dil siyasetini yakından takip etmişlerdir. İsen Tursun “Türkistan’da “Dil Siyaseti” başlığı altında bir seri (18 adet) makale yazarak dil ve kültür ilişkisi (51, 55, 57.sayılar), Rusya’nın dil stratejileri (56, 60, 63, 64, 65, 69, 77, 80 -81.sayılar), Rusça öğrenme (65, 77. sayılar), millî diller (34, 86.sayılar) Türkistan’da gerek basında gerekse dil kurultayları ve toplantılarında dil üzerine yapılan tartışmalar (36, 56, 80 -81.sayılar), alfabe konusuna (7-8, 54, 57, 77.sayılar), yeni kelime ve terimlerin bulunması ve başka dillerden kelime alınırken dikkat edilmesi gereken hususlara (56, 64, 77.sayılar), imlâ (54, 86, 103. sayılar) ve münferit konulara (27, 30, 59.sayılar) değinerek Türkistan Türkçesinin içinde bulunduğu durumu tüm açıklığıyla ortaya koymuştur. Ayrıca Atkeltir, İmzasız, Çağatay mahlaslarıyla kaleme alınmış birer ve Saadet imzasıyla iki makale yayımlanmıştır. Tursun; Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’da yapılan dil kurultaylarında ortaya atılan

Sovyetlerin edebiyat politikası gereği Nevai ve eserlerinin değerlendirilmesi şu aşamalardan geçmiştir:

1. Eserleri ve varlığı öncelikle yok sayılmaya çalışılmış.
2. Eserlerinde kullandığı dilin ağır olduğu ve anlaşılmadığı iddia edilmiş.
3. Nevai eserlerinde özellikle Hükümdar Hüseyin Baykara ile ilgili olan yazılarında sosyalist gayeler bulunduğu iddia edilmiştir. Nevai'nin halklar kardeşliğini savunduğunu, enternasyonalizm ve "Stalin millî siyaseti" yolunda fikirlere sahip olduğu fikri ortaya atılmıştır.

Yaş Türkistan yazarları bu saptırmanın farkına vararak Nevai'nin doğru anlaşılması için makaleler kaleme almış; ondaki insan sevgisi, hak, adalet kavramlarının var oluş nedeninin enternasyonalizm değil, İslamiyet olduğunu vurgulamışlardır. Nevai'nin arkadaşı Sultan Baykara'ya dost nasihati olarak söylediği:

"Halk seni adil itgeli Sultan itib;
Zulm ile halkını sen viran itib"

mısralarını burjuvaziyle mücadele ve İslam karşıtlığı gibi gösterilmesini Tahir Çağatay tamamen yanlış olarak değerlendirmektedir⁷. Ayrıca, Nevai'ye "Enternasyonalist Özbek Şairi" unvanının verilmesini üzüntüyle karşılamaktadır. "Türkistan Millî Mefkûresi ve Ali Şir Nevai" başlıklı yazılarda da Nevai tüm yönleriyle okuyuculara tanıtılmaya çalışılmıştır⁸.

Tahir Çağatay aynı zamanda Çağatay dönemi Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Babür Şah ile ilgili bir makale kaleme alarak dikkatleri milli kimliğin korunması yolunda tarihi şahsiyetler üzerinde toplamaya devam etmiştir. "Sultan Babür ve Türkistan Türk Vatanperverliği" adlı makalede; Babür'ün Özbek halkının tarihinde manevî, maarifi hizmetlerini özellikle vurgulamaktadır. Babür Şah'ın vatan aşkıyla yazdığı gazelleri ve rubailerinden örnekler verilip "Millî edebiyatta kendine has bir tarz yaratmış ve söz sanatında kendi üslûbunu oluşturmuş büyük bir şair" diye nitelendirilmektedir. Babür Şah'ın vatan aşkıyla yazdığı bu şiirleri anlamak ve değerlendirmek hem hariçteki Türkistanlılar için hem de tutsak Türkistanlılar için hiç de zor olmamıştır.

Tahir Çağatay imzalı "Türkistan Millî Edebiyatı Etrafında"⁹ adlı başka bir makalede İslamiyet'in algılanması ve benimsenmesinde çok önemli bir yere sahip tasavvuf düşüncesi anlatılmakta ve devamında Ahmet Yesevi'nin fikirlerine yer verilmektedir. Bu makalenin dikkat çekici iki yönü vardır; ilki Sovyetlerin tasavvuf edebiyatının temsilcilerini karalayıp, eleştirdiği bir dönemde Yaş Türkistan dergisinin bu edebiyat ve temsilcilerine değer veren yazıları yayımlamış olması çarpıcı bir vefa örneğidir. İkincisi ise edebiyat tarihini öğrenmede bu tür makalelerin önemli bir kaynak oluşturmasıdır. Yesevi'nin "Hikmetler"i Türkistanlılar için her zaman manevî bir güç olmuştur. Ayrıca kullandığı saf Türkçe Türkistan halkını birleştirmede önemli unsurlardan biri olarak Sovyet politikasının unutturma yolundaki çalışmalarına tepki olarak dergi sayfalarında yer almıştır.

Ruslar; Türkistan'daki hâkimiyetleri süresince burada yaşayan yerli ahaliye, Sovyetlere katılmadan önce ortaçağda yaşayan birer göçebe kavim olduklarını telkin etmiştir. Yeni ve çağdaş eserler yaratmak için kendi dil ve kültürlerinin yeterli olmadığı iddiasıyla Rus edebiyatının okunup yazılması

fikirleri, yapılan tartışmalar ve alınan kararları yorumlamış ve Türk aydınlarının ne yapması gerektiği üzerinde durmuştur. Sovyet rejiminin Türkler arasındaki dil ve kültür birliğine mani olacak icraatlarını yürütenlerin daha ziyade Moskova'da kısa süreli kurslarda yetişen genç Türkologlardan meydana geldiğini belirtmiştir. O, "Türkistan'da "Dil Siyaseti" başlığı altında bir seri (18 adet) makale yazarak dil ve kültür ilişkisi (51, 55, 57.sayılar), Rusya'nın dil stratejileri (56, 60, 63, 64, 65, 69, 77, 80 -81.sayılar), Rusça öğrenme (65, 77. sayılar), millî diller (34, 86.sayılar) Türkistan'da gerek basında gerekse dil kurultayları ve toplantılarında dil üzerine yapılan tartışmalar (36, 56, 80-81.sayılar), alfabe konusuna (7-8, 54, 57, 77.sayılar), yeni kelime ve terimlerin bulunması ve başka dillerden kelime alınırken dikkat edilmesi gereken hususlara (56, 64, 77.sayılar), imlâ (54, 86, 103. sayılar) ve münferit konulara (27, 30, 59.sayılar) değinerek Türkistan Türkçesinin içinde bulunduğu durumu tüm açıklığıyla ortaya koymuştur

⁷ Yaş Türkistan. 1939, Sayı 114, sayfa 11 -19.

⁸ Yaş Türkistan. 1938, Sayı 106, sayfa 17 -27.

⁹ Yaş Türkistan. 1938, Sayı106, sayfa 21.

teşvik edilmiştir. Bu konuya açıklık getirmek amacıyla Yaş Türkistan dergisinin çeşitli sayılarında yazılara yer verildiğini görüyoruz. Özellikle Tahir Çağatay imzalı yazılar kültür emperyalizmine karşı direniş yönüyle önemlidir. O, “Nevai ve Sovyet Hükümeti”¹⁰ başlıklı ilk yazısında Özbekistan’da 1928’lerde tartışılmaya başlanan “Edebiyat, Fitrat, Nevai, Pantürkizm, Çağataycılık” konusu üzerine fikirlerini dile getirmiştir. “Sovyet Rusyası’nın Türkistan’daki kültür siyaseti, Türkistan halkını millî kimliğinden ve ülkü kaynağından ayırıp “Rus kültürü” altında Ruslaştırmaktan başka amacı olmadığını “Yaş Türkistan okurları” yeterli derecede bilmektedir. Tabi binlerce yıldan beri türlü engelleri aşıp gelen Türk halkını yabancılaştırmak için millî değerlere hücum edildiğini söyleyen Tahir Çağatay, bu hücumdan nasibini alanların başında Fitrat ve onun “Özbek Edebiyatı Numuneleri” adlı eserinin geldiğini belirtmiştir. Tahir Çağatay; Atacan Haşim’in yazdığı önsöz ile ilk cildi yayınlanan fakat yayınlanması ile birlikte başlayan tartışmalar sonrasında ikinci cildi çıkarılmayan ve ilkinin de satışı yasaklanan bu kitap üzerinde durmayı gerekli görmüştür.

Özbekistan’da da katı komünist rejimin yumuşadığı dönemlerde Ali Şir Nevai ile ilgili daha gerçekçi eserler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında ilk akla gelenler; Musa Taşmuhammedoğlu Aybek’in “Nevai” romanı ve “Nevai Gülşeni” adlı inceleme kitabı, Mirkerim Asım’ın “Astrabad”, “Ali Şir Nevai ve Derviş Ali”; “Nevai’nin Hisletleri” ve “Uluğbek ve Nevai”(19) hikâyeleri ile İzzet Sultanov’un incelemeleridir.

1960’larda Nevai Vilayeti’nin merkezi olması amacıyla Nevai şehrinin kurulu da bu yolda atılan adımlardandır. Bağımsızlık sonrası dönemde ise Ali Şir Nevai adına tiyatro binaları, okullar yapılmış, akademi, müze, cadde, sokak vb. isim olarak konmuştur. Nevai’nin eserlerinin basımı ve yeni bir bakış açısıyla edebiyat fakültelerinde yeni çalışmalar ortaya konulmaktadır.

SONUÇLAR

Türkistan’ın genelinde uygulamaya konulan milliyetler politikası çeşitli aşamalardan sonra bir tür Sovyetleştirme hatta Ruslaştırma politikasına dönmüştür. Sovyetleştirmenin bütünleştirici araçlarından biri Sovyet insanını temsil eden semboller oluşturmak ve bunları yaygınlaştırmaktır. Bu hedefler doğrultusunda yönetici sınıfın milliyetsizleştirilmesi, buna karşı çıkan seçkinlerin ortadan kaldırılması ekindeki negatif Sovyetleştirme teknikleri yanında; örgütler, eğitim ve katılım yolu ile özümseme bulunan pozitif teknikler kullanılmıştır. Özellikle Rus edebiyatına ait çok sayıda eser Özbek Türkçesine tercüme edilmiştir. Türk edebiyatının müşterekleri olan eserler ilmi disiplinden uzak bir şekilde Türk boyları arasında paylaştırılmış, sanatçıların bir kısmı eserleriyle birlikte Sovyet politikasına uygun olmadığı düşüncesiyle tamamen yok sayılmış, bazı eserler sansür kurulu tarafından kısaltmalar, eklemeler yapıldıktan sonra Özbek okuyucusuyla buluşmuştur. Öte yandan dil, edebiyat, folklor ve müzik alanındaki millî eserlere Rus kültürü aşılarmaya çalışılmıştır.

Bu politika özellikle otuzlu yıllarda etkili bir şekilde uygulanmıştır. 1930’lu yıllarda Abdulla Kadiri, Abdulkhakim Süleyman Çolpan, Abdurrauf Fitrat, Şakir Süleyman, Ziya Said, Osman Nasır gibi şair ve yazarların millî ruhu yansıtabilecek eserleri yasaklanmış ve Türk lehçelerinde Sovyet politikasına uygun, Rusların diğer milletlere yaptığı iyilikleri ve yardımları öven eserler ortaya konmuştur. Tarihi şahsiyetler ve destanlar başta olmak üzere halk edebiyatı ürünleri Sovyet ideolojisine uygun hale getirmek için kısaltmalar, eklemeler ve değiştirmeler yapılmıştır. Bu politika ve yasaklar beraberinde Türkistan’da millî kültür bağlamında bir faciaya dönüşmeye başlamış bu faciayı bir nebze de olsa önlemek amacıyla 1927 tarihinden itibaren¹¹ Rusların karaladığı isim ve değerlere Yaş Türkistan ve benzeri dergiler, gazeteler kucak açmıştır. Türklüğü, Türk kardeşliğini ifade eden şiir ve yazılar derginin sayfalarında sık sık yayınlanmıştır.

Özbekistan’da edebiyatçılar Sovyetlerin baskısı altında bir taraftan yeni yeni farkına vardıkları Rus stratejilerini açıklamak, diğer taraftan da hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir. Bu nedenle geçmişe ait değerleri verirken özellikle otuzlu yıllarda partinin isteği doğrultusunda davranmışlardır. Bununla

¹⁰ Yaş Türkistan. 1939, Sayı 112-113, sayfa 11.

¹¹ “Yeni Türkistan”, 1927, İstanbul; “Millî Türkistan” 1942, Almanya; “Türkelî” 1951, Münih... Ayrıntılı bilgi için bak: İslam Ansiklopedisi 7. cilt. “Matbuat” maddesi; Yaş Türkistan I. Cilt (Önsöz).

birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kısa süreli özgürlük ortamında milli değerlerini ve tarihi şahsiyetleri okuyucularına aktarmakta gecikmemişlerdir. Mirza Uluğbek, Ali Şir Nevai, Emir Timur bu şahsiyetlerden bir kaçıdır. Savaşın yarattığı az da olsa serbestlik kısa süre sonra ortadan kalkmıştır. Bu durumda şair ve yazarlar da bir yandan kalemlerini parti hizmetine sunarken diğer yandan metaforik anlatım tarzını kullanarak milli duygu ve düşüncelerini okuyucularına ulaştırmıştır. Sistem sebebiyle bazı yazar ve şairler hakkında gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yanlış kanıların doğuşuna sebebiyet vermiştir. Oysa burada sözü edilen aydın edebiyatçıların Türkistan'a ihanetten yana bir tavırları olamazdı. Bu yazar ve şairleri hain olarak suçlamak onların aziz hatırasına saygısızlık olur.

XX. yüzyıl hariçteki Türkistanlıların şiirlerinden örneklere ve Klasik Türk edebiyatının önde gelen temsilcilerine, ceditçi şair ve yazarların eserlerinin incelenmesine yer verilmesiyle Yaş Türkistan dergisi hariçteki yayımlar arasında önemli bir yere sahiptir. Dergi, Türk dili ve edebiyatının zenginliğine özellikle yer vererek Türkistanlıların öz güvenin kaybolmamasına çaba sarf etmiştir. Yusuf Has Hacib'den başlayarak, Ahmet Yesevi'yle devam eden Türk kültürünün ve inancının yok edilmemesi mücadelesi vermiştir. Ali Şir Nevai'nin eserlerinin Sovyet ideolojisine uydurulmaya çalışılmasını eleştirirken aynı zamanda bu şairin yeni nesiller tarafından tanınmasını ve sevilmesini sağlamıştır. Siyasî bir dergi olması sebebiyle hariçteki Türkistanlıların vatan hasretlerini, Türkistan'da hali hazırda yaşananları, Rus politikalarını tüm dünyaya gösterme ve bağımsızlık için mücadele yollarının anlatılmasının temel alındığı dergide, edebi bölümler de ister istemez bu fikirlere uygun eserlerden ve değerlendirmelerden oluşturulmuştur. Tüm bu yönleriyle Yaş Türkistan edebi alanda özgürlüğün sembolü olmuştur.

KAYNAKLAR.

1. Abdulvahap; "Ali Şir Nevai ve Sovyet Hükümeti", *Yaş Türkistan*, Paris Mart 1939, 112. sayı, sayfa 20 -34.
2. Abdulvahap; "Ali Şir Nevai ve Sovyet Hükümeti II", *Yaş Türkistan*, Paris Nisan 1939, 113. sayı, sayfa 10 -20.
3. Abdulvahap; "Ali Şir Nevai ve Sovyet Hükümeti III", *Yaş Türkistan*, Paris Mayıs 1939, 114. sayı, sayfa 11 -19.
4. Fedakâr, Selami. "Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi", *Milli Folklor*, 2004, sayı 62, sayfa 67-79.
5. Oktay; "Türkistan Ediplerinin Durumu", *Yaş Türkistan*, Paris Ekim 1937, 95. sayı, sayfa 19 -26.
6. Tahir; "Türkistan Milli Edebiyatı ve Edipler Faciası", *Yaş Türkistan*, Paris Haziran 1935, 67. sayı, sayfa 21 -29.
7. Tahir; "Türkistan Milli Edebiyatı ve Edipler Faciası", *Yaş Türkistan*, Paris Temmuz 1935, 68. sayı, sayfa 20 -29.
8. "Fransız Mecmuasına Göre Türkistan Milli Edebiyatı", *Yaş Türkistan*, Paris Temmuz 1931, 20. sayı, sayfa 23 -26.
9. Tahir; "Türkistan Milli Edebiyatı Hakkında", *Yaş Türkistan*, Paris Temmuz-Ağustos 1937, 92 -93. sayılar, sayfa 25 -29.
10. "Türkistan Milli Edebiyatı Hakkında", *Yaş Türkistan*, Paris Eylül 1937, 94. sayı, sayfa 19 -25.
11. Tahir; "Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai", *Yaş Türkistan*, Paris Temmuz-Ağustos 1938, 104 -105. sayılar, sayfa 5 -23.
12. Tahir; "Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai", *Yaş Türkistan*, Paris Eylül 1938, 106. sayı, sayfa 5 -23.
13. "Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai", *Yaş Türkistan*, Paris Ekim 1938, 107. sayı, sayfa 7 -15.
14. "Türkistan Türk Milli Mefkûresi ve Ali Şir Nevai", *Yaş Türkistan*, Paris Eylül 1938, 106. sayı, sayfa 17 -27.

